

Mateusz Świetlicki
Uniwersytet Wrocławski
mateusz.swietlicki@hotmail.com

Data przesłania tekstu do redakcji: 17.07.2015
Data przyjęcia tekstu do druku: 30.08.2015

„Nie nazywaj mnie pedalem” – homofobia i homohisteria w prozie Serhija Żadana

ABSTRACT: Świetlicki Mateusz, „*Nie nazywaj mnie pedalem*” – homofobia i homohisteria w prozie Serhija Żadana (“Don’t Call Me a Faggot” – Homophobia and Homohysteria in Serhij Zhadan’s Prose). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 11. Poznań 2016. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 157–170. ISSN 2084-3011.

The aim of this paper is to present the homophobic and homohysterical discourse in Serhij Zhadan’s prose. Adopting the perspective of the pro-feminist men and masculinities studies and researching the discourse on masculinity in Zhadan’s fiction enables the author to present men in the period of transformation of the last twenty-five years and show the gradual changes in the dominant attitude towards gays. Although it is difficult to treat Zhadan’s fiction as a full compendium of knowledge on the state of Ukrainian homophobia, the author claims that it contains images of masculinity and relationships between men that are accurate literary representations of the changes currently taking place in Ukraine.

KEYWORDS: homophobia; homohysteria; masculinity; Ukraine; men’s studies; homosexuality; Serhij Zhadan

*So don’t call me a faggot
Not unless you are a friend
(Jackson 1982)*

Nie być zniewieściałym to podstawowa cecha, której mężczyźni aspirujący do męskości hegemonalnej muszą nieustannie dowodzić¹. Zakorzeniona w kulturze patriarchalnej potrzeba jej udowodnienia przejawia się poprzez mizoginię, seksizm i homofobię (a także homohisterię). Zgodnie z teorią kompleksu Edypa Zygmunta Freuda, bycie mężczyzną oznacza niebycie kobietą. By wytworzyć męską tożsamość, chłopiec musi przecieżyć

¹Męskość hegemonalna rozumiana jest tu jako fantazmatyczny model najbardziej rozpowszechnionego w danym społeczeństwie męskiego sposobu bycia, który opiera się na patriarchalnych wzorcach nierówności (Connell 1987). Na konstrukcję owej hegemonii wpływają: hierarchia płciowa, geografia, obraz społeczny i dynamika męskości (Connell, Messerschmidt 2005).

odrzuć matkę i jej kobiecość, utożsamić się z ojcem i już zawsze udawać swoją męskość, rozumianą jako niekobiecość. Jak zauważa Michael Kimmel, by stać się mężczyzną, potrzebna jest aprobatą innych mężczyzn (Kimmel 2005: 25–42). Ten amerykański socjolog konstatuje, że skoro potwierdzenie męskości zachodzi w środowisku męskim, wiąże się z ciągłym strachem o bycie posądzonym o homoseksualizm. Zauważa też, że według teorii Freuda, osiągnięcie męskości wiąże się z odrzuceniem matki (i jej spojrzenia na ojca) i identyfikacją z heteroseksualnością ojca (Kimmel 2005: 34–35). Homohisteria – niekończąca się obawa przed byciem posądzonym o homoseksualizm przez innych mężczyzn i utratę męskości – wiąże się ze strachem i wstydem, co z kolei powoduje milczenie, tożsame z aprobowaniem mizoginii i homofobii. Jak słusznie stwierdza Kimmel, „strach jest źródłem (...) milczenia, a męskie milczenie sprawia, że system [męskiej dominacji – M.Ś.] może funkcjonować” (Kimmel 2005: 35).

Na znaczenie relacji między mężczyznami w procesie zdobywania męskości oraz na ich utajony homoerotyczny charakter zwrócił uwagę niemiecki filozof Hans Blüher, który głównym przedmiotem swych badań uczynił tzw. związki męskie (*Männerbünde*), opierające się – w przeciwieństwie do heteronormatywnych więzi – na „socjologicznej kreatywności”². Warto przywołać również koncepcję „męskiego pragnienia homospołecznego”, zaproponowaną przez Eve Kosofsky Sedgwick. Jak zauważa amerykańska badaczka, termin ten:

utworzony jest oczywiście przez analogię do słowa „homoseksualny” i – równie oczywiście – dla odróżnienia od tego, co „homoseksualne”. Faktycznie określenie to stosuje się do „męskich więzi”, które może – tak jak w naszym społeczeństwie – cechować głęboka homofobia, lęk i nienawiść wobec homoseksualistów (Kosofsky Sedgwick 2005: 176–177).

Kosofsky Sedgwick stwierdza, iż czasami trudno odróżnić pragnienie homoerotyczne od więzi męskiego braterstwa. Badaczka mówi

² „Charakter męskiej społeczności różni się od charakteru rodziny tym, że tutaj pasywni członkowie, ze względu na swoją męską osobowość, stawiają ciągle opór członkowi aktywnemu, czyli «mężczyźniarzowi», podczas gdy pasywni członkowie rodzin, czyli kobiety, poddani są członkowi aktywnemu – mężczyźnie. W społeczności męskiej każdy ulubieniec jest mężczyzną i nie może oddać się «mężczyźniarzowi» tak całkowicie, tak się w nim rozpuścić, jak czynią to kobiety w rodzinie” (Blüher 1999: 254–266).

o „podwójnym związaniu” (*double bind*) – zarówno bycie mało męskim, jak i bliskie relacje przyjacielskie między mężczyznami wiążą się z „potencjalną skłonnością do szantażowania” (*potential of blackmailability*) – kontroli więzi między mężczyznami poprzez homofobię (Kosofsky Sedgwick 1985: 87–90). Jak zauważa amerykańska badaczka, to właśnie homofobia i mizoginia stanowią podstawę męskiego dyskursu homospołecznego. Co więcej, Kosofsky Sedgwick łączy te dwa zjawiska, albowiem:

wydaje się niemożliwe (...) żeby wyobrazić sobie patriarchy, który nie byłby homofobiczny (...) ponieważ większość społeczeństw patriarchalnych cechuje strukturalnie wbudowana w nie homofobia, to homofobia jest dla patriarchy strukturalnie niezbędna (Kosofsky Sedgwick 2005: 177, 185).

Tylko ochrona przed tym, co kobiece – poprzez mizoginię i homofobię – jest w stanie uchronić opartą na zasadach patriarchy męskość hegemonialną.

1. Ukraińska homofobia

Chociaż Ukraina była pierwszym poradzieckim krajem, który w 1991 roku zniósł zakaz kontaktów homoseksualnych między mężczyznami³, do tej pory ukraińskie społeczeństwo należy do jednych z najbardziej homofobicznych w Europie. Według sondażu przeprowadzonego w 2007 roku przez Angus Reid Global Monitor, 81,3% badanych Ukraińców uznało homoseksualizm za niedopuszczalny (dla porównania, 48,5% ankietowanych uznało za takowe oszustwa podatkowe, 61,5% zdradę, a 70,2% nieprzestrzeganie zasad kodeksu drogowego) (Ukrainians Decry Shoplifting 2007). W 2010 roku sytuacja uległa zmianie – według sondy Gorshein Institute, 72% Ukraińców uznało swój stosunek do mniejszości seksualnych

³Zgodnie z doktryną marksizmu do początku lat trzydziestych XX wieku w ZSRR oficjalnie panowało równouprawnienie i wolność seksualna. Ideologia sowiecka dotycząca sfery seksualnej uległa drastycznej zmianie po objęciu władzy przez Józefa Stalina, gdy równość stała się wyłącznie propagandową fikcją, a tematyka seksualności zniknęła z dyskursu medialnego. W 1933 roku wydano dekret, a rok później ustawę delegalizującą męski homoseksualizm (według paragrafu 121 Kodeksu karnego ZSRR, groził pozbawieniem wolności do lat 5, a w przypadku stosunku z osobą nieletnią – do lat 8).

jako negatywny bądź bardzo negatywny, jednak w podobnym badaniu z 2013 roku ponownie nastąpiła tendencja wzrostowa – 80% ankietowanych określiło swój stosunek jako negatywny (Stern 2012).

W związku z brakiem edukacji seksualnej w ukraińskich szkołach problematyka płci społeczno-kulturowej i orientacji seksualnej jest dla przeciętnego obywatela obca. Do tej pory funkcjonuje typowe dla polityki ZSRR przedstawianie homoseksualnych mężczyzn jako niezaspokojonych seksualnie pedofili, a lesbijek jako kobiet chorych psychicznie (Danilova 2013). Przemoc w stosunku do osób podejrzewanych o homoseksualizm jest na porządku dziennym – co więcej, wydaje się akceptowana zarówno przez władze, jak i milicję (Tuchynska 2013). Środowiska prawicowych nacjonalistów od kilku lat zabiegają o wprowadzenie ustawy o uznaniu homoseksualizmu za pornografię, co spowodowałoby całkowite wykluczenie środowisk LGBTQ z dyskursu medialnego (Tuchynska 2010). W kraju działają ugrupowania propagujące leczenie homoseksualistów (nazywanych „zбоче́нцями”), które popierane są przez osoby publiczne (Tuchynska 2010). Co więcej, dyskurs homofobiczny często występuje w kampaniach wyborczych (Івану́ха 2014). Były prezydent Leonid Krawczuk w 1999 roku stwierdził publicznie, że prawa LGBTQ nie należą do spraw ważnych, a homoseksualizm jest efektem choroby psychicznej lub oglądania zachodnich filmów, natomiast w 2007 roku Ołeksandr Turczynow porównał nieheteronormatywną orientację do narkomanii i nazwał ją „perwersją” (Gay Ukraine 2007). W 2012 roku w Radzie Najwyższej przedstawiono projekt ustawy o zakazie „propagandy homoseksualnej”, który został przyjęty w pierwszym czytaniu (Stern 2012). Amnesty International, Unia Europejska i ONZ skrytykowały tę ustawę, nazywając ją otwarciem łamiącym prawa człowieka (Gay Star News 2013). W kraju ciągle brak osób publicznych, które dokonałyby *coming-outu* lub otwarcie poparły środowiska LGBTQ, a w dyskursie medialnym nie ma pozytywnych wzorców homoseksualistów. Po tzw. rewolucji godności z przełomu 2013/2014 roku, w której aktywnie uczestniczyły również środowiska LGBTQ, sytuacja praw mniejszości seksualnych nie poprawiła się. Co więcej, wzrosła liczba ataków na kijowskie kluby gejowskie i osoby podejrzewane o homoseksualizm w innych miastach Ukrainy (Eristavi 2014).

Upadek ZSRR umożliwił jednak ponowne pojawienie się w literaturze ukraińskiej eliminowanego w debacie publicznej czasów radzieckich

tematu seksualności, w tym tej homoseksualnej. Mimo że do tej pory nie wykształcił się nurt rodzimej literatury LGBTQ, w pisarstwie ostatnich kilkunastu lat zaczęły ponownie pojawiać się postacie nieheteronormatywne. Choć często ukazywane są one w sposób pejoratywny, ich obecność świadczy o dostrzeżeniu osób dotychczas zupełnie marginalizowanych przez literaturę sowiecką. Dobrym przykładem jest twórczość Serhija Żadana (1974), obecnie najpopularniejszego ukraińskiego prozaika⁴. Mimo sarkastycznego stwierdzenia protagonisty z utworu *Depeche Mode*: „homoseksualizmem się nie zajmujemy, chociaż wszystko do tego zmierza” (Жадан 2004: 75), w powieściach autora *Anarchy in the UKR* występuje wyjątkowo dużo wątków i postaci nieheteronormatywnych⁵. Analiza dyskursu homofobicznego w powieściach i opowiadaniach charkowskiego pisarza pozwala zauważyć, że jego heteronormatywni bohaterowie ogarnięci są homohisterią, przez co posądzają innych mężczyzn o rzekomy homoseksualizm, a za najgorszy – i jednocześnie najczęściej używany – wulgaryzm uznają słowo „pedał”.

2. Homofobia i homohisteria w prozie Serhija Żadana

2.1. Homohisteria

W prozie Żadana dyskurs homofobiczny przejawia się zarówno wulgarnym słownictwem (będącym oznaką homohisterii), jak i stereotypo-

⁴Debiut prozatorski pisarza miał miejsce w roku 2003, gdy ukazał się zbiór opowiadań *Big Mac*. Od tego czasu regularnie publikuje on zarówno poezję, jak i prozę. Pierwsza powieść, zatytułowana *Depeche Mode* (2004), spotkała się z pozytywnym odbiorem krytyki i czytelników. Kolejne teksty prozatorskie tylko ugruntowały pozycję Żadana jako jednego z najpopularniejszych współczesnych ukraińskojęzycznych pisarzy. Już w 2005 roku ukazała się następna powieść – *Anarchy in the UKR* (tytuł Książki roku 2008 na Moskiewskich Targach Książki), rok później *Hymn demokratycznej młodzieży* – powieść w postmodernistycznej formie opowiadań, w 2010 roku *Woroszyłowgrad* (powieść zdobyła wiele nagród, m.in. Książka roku BBC 2010, Brücke Berlin 2014, a ostatnio Książka dekady BBC), natomiast w 2014 roku *Mezopotamia* – powieść w oryginalnej formie dziewięciu opowiadań i połączonych z nimi tematycznie wierszy. Utwory pisarza tłumaczone są na wiele języków obcych, m.in.: niemiecki, angielski, francuski i rosyjski.

⁵W tekście nie podejmuję kwestii nieheteronormatywnych kobiet w prozie Żadana, o której pisałem w artykule *Męska dominacja jako źródło mizoginii w „Hymnie demokratycznej młodzieży” Serhija Żadana* (Świetlicki 2014).

wym przedstawieniem postaci nieheteronormatywnych. W samym *Depeche Mode* (2004) słowo „pedał” pada trzydzieści jeden razy. Po raz pierwszy nazwany jest tak przez Wowę i Wołodę Sobakę Pawłow, gdy nie pojawia się w pracy. W tym przypadku słowo to jawi się jako najgorszy możliwy wulgaryzm. Nazywając Sobakę pedałem, mężczyźni podkreślają swoją władzę nad nim. Co ciekawe, sami pracują w gazecie wydawanej za pieniądze uzyskane z amerykańskiego grantu przez redaktora, który nazwany jest „pedałem”:

ich gazetę finansują z jakiejś fundacji na rzecz rozwoju demokracji, redaktor – łąsy na kasę **pedał** – wyrwał od Amerykanów ogromny grant i wypuścił w świat niezależną gazetę, jako jedni z pierwszych w mieście zaczęli drukować na okładkach gołe laski. [podkreślenie M.Ś.] (Жадан 2004: 69⁶).

Kluczowe w tym cytacie jest zestawienie demokracji, amerykańskiego grantu i słowa „pedał” – praca dziennikarza korzystającego z zachodnich środków finansowych jawi się bohaterom jako „pedalska”, czyli mało męska. W przeciwieństwie do nich redaktor jest osobą wpływową i bogatą. Określenie go w akcie agresji werbalnej mianem „pedała” ma na celu utwierdzenie ich samych w poczuciu męskości oraz swoistej wyższości i dominacji.

Nastoletni bohaterowie *Depeche Mode* nazywają tak czasami siebie nawzajem, co zawsze spotyka się z odpieraniem ataku i zaprzeczeniem. Słowo to jednak zazwyczaj pada jako określenie mężczyzn związanych z poradzieckimi instytucjami państwowymi, takimi jak milicja czy armia. „Pedałem” jest więc sędzia na meczu piłki nożnej (Жадан 2004: 23), milicjanci atakujący Wasię i Marynarza (Жадан 2004: 85) oraz ci pracujący z Mykołą Iwanowiczem (Жадан 2004: 112), jak również prowadzący audycję radiową o zespole Depeche Mode (Жадан 2004: 279). Tym pejoratywnym słowem nastolatkiwie odzeggują się od pokolenia swych ojców i w napastliwy i nienawistny sposób okazują im brak szacunku. Poza tym

⁶Nakładem Wydawnictwa Czarne w Polsce ukazały się wszystkie powieści Serhija Żadana (*Big Mac* 2005; *Depeche Mode* 2006; *Anarchy in the UKR* 2007; *Hymn demokratycznej młodzieży* 2008; *Woroszyłowgrad* 2013; *Mezopotamia* 2014). Jednakże w związku z nieobecnością w przekładach Michała Petryka pewnych istotnych dla dyskursu maskulinistycznego niuansów językowych cytowane fragmenty utworów w tekście podaje we własnym tłumaczeniu.

posądzenie innych o homoseksualizm ma na celu udowodnienie hegemonialnego charakteru własnej męskości i okazanie wyższości nad „miękkimi”, w ich oczach, mężczyznami (Bourdieu 2004: 32).

Oskarżenie o homoseksualizm w prozie Żadana utożsamiane jest z najgorszą możliwą obrazą dla mężczyzny. „Pedałami” określane są postaci reprezentujące kapitalizm i konsumpcjonizm w opowiadaniu *Czerwony Elvis*:

Popatrz – widzisz go? To menadżer. Ma trzydzieści lat. Nie ma perspektyw w tym biznesie i ma problemy z samoidentyfikacją. Inaczej mówiąc, to **gej**, rozumiesz, **pedał**, powtórzę, no dobra powtarzamy – **pe-dal**, zajeżdżcie. No, to jeszcze raz, kto to? Menadżer. Tak, tak, ale ważniejsze, że kim jest? **Pe-da-lem**. Głośniej! **Pedałem**. Jeszcze głośniej!!! **Pedałem!** To **pedał!** Menadżer **pedał!** Wszyscy menadżerowie są **pedałami!** I wszyscy agenci reklamowi – też są **pedałami!** **Pedałami!** i skurwysynami, dodam od siebie! Tak, **pedałami!** i skurwysynami. Wszyscy menadżerowie i agenci reklamowi – to **pedały!** i skurwysyny! [podkreślenia M.Ś.] (Жадан 2011: 248).

W tym ciekawym cytacie słowo „pedał” uosabia wszelkie możliwe zło i odchodzi od kojarzenia go wyłącznie z homoseksualizmem. W prozie Żadana „pedałami” i „sukami” bywają zatem także komuniści, KGB-iści i demokraci, czego dobrym przykładem jest cytat z powieści *Anarchy in the UKR*:

Mao to suka! Fidel to **suka**, **kurwa** i **suka!** w sieci same suki i **pedały!** na wyborach – **suki!** demokracja się skurwiła, parlament się skurwił! prezydent to **suka!** to nie twój prezydent! prawnicy, gubernatorzy, doktorzy – **suuuuuuuuuuki!!!** jakie petycje??? Jakie związki zawodowe??? jakie odrodzenie??? **suki!!!!!!!!!!!!** [podkreślenia M.Ś.] (Жадан 2005: 272).

Homofobiczne i mizoginiczne słownictwo stosowane jest nie tylko w celu podkreślenia hegemonialnego charakteru męskości bohaterów, ale i słuszności ich poglądów. Choć nowe pokolenie mężczyzn Żadana odcina się od swych sowieckich ojców, z łatwością odnajduje się w świecie relacji zbudowanych na homo- i femofobii.

Strach przed posądzeniem o homoseksualizm powoduje, że bohaterowie *Depeche Mode* starają się ograniczać kontakt ze swoim znajomym Kakao, którego sam przydomek wydaje się nacechowany homofobicznie. Aby znaleźć Saszę Karburatora, przyjaciela poszukiwanego przez protagonistów na stronach całej powieści, chłopcy zmuszeni są udać się do domu

rzekomego kochanka Kakao, „pedała numer jeden”, dziennikarza Goszy (Жадан 2004: 238, 243). Mimo rzekomego homoseksualizmu, Gosza jawi się jako mężczyzna w pewien sposób uprzywilejowany, gdyż jest wpływo- wy i odpowiada za nową gazetę finansowaną ze środków amerykańskich, w której jednak nie promuje się demokratycznych wzorców zachowań, lecz fotografie nagich kobiet i program telewizyjny. Jak się okazuje, wzbudza też w chłopcach strach. W myślach Żadan (jak nazywa się protagonista powieści, tym samym od strony formalnej dodając pewnych poszlak auto- biograficznych i prowokując odbiorcę) pogardza mężczyzną, nazywa jego mieszkanie „pedalskim”, jednak posiadana przez „pedała-redaktora” broń skutecznie zniechęca bohatera do jawnego okazania wrogości.

Dyskurs homofobiczny stosuje również podejrzewany przez wszyst- kich o homoseksualizm Kakao:

– Tak – mówi Kakao – na obozie jest super. Mnóstwo fajnych lasek. Kiedyś, jeszcze w szkole, sam raz byłem, dowalał się do mnie jeden wychowawca. Czaicie? – Okazał się **pedalem!**

– Może i Karburator do kogoś się dowala? – mówi Wasia.

– A on co – też **pedał?** – nie rozumie Sobaka.

– Nie, Karburator to nie **pedał** – mówię – dobrze go znam. [podkreślenia M.Ś.] (Жадан 2004: 247).

Zachowanie Kakao świadczy z jednej strony o tym, jak ważna jest dla niego przynależność do hegemonialnej grupy mężczyzn, z drugiej zaś, mówiąc przedmiotowo o kobietach i oskarżając innych o homoseksualizm, odwraca uwagę od faktu, iż sam sypia z Goszą. Co ciekawe, nikt nie wątpi w to, że Sasza Karburator nie jest gejem – nawet jego dwuznaczne genderowo imię⁷ (przeciwstawione zdecydowanie „męskiemu” przydomkowi) i „pedal- skie szorty” (Жадан 2004: 362) nie wywołują w bohaterach wahania.

2.2. Homoseksualiści w prozie Żadana

Wątek homoseksualizmu kilkakrotnie pojawia się w *Hymnie demo- kratycznej młodzieży*, książki złożonej z kilku opowiadań. Bohaterowie

⁷ W języku ukraińskim Sasza to zdrobnienie zarówno od imienia Ołeksander, jak i jego żeńskiego odpowiednika – Ołeksandra.

opowiadania *Właściciel najlepszego klubu dla gejów*, heteroseksualni koledzy San Sanycz i Goga, postanawiają otworzyć lokal dla gejów o nazwie Kanapki. Mężczyźni nie do końca zdają sobie sprawę z tego, kim są i czego oczekują homoseksualiści, gdyż nie obchodzą ich „problemy mniejszości seksualnych w kraju z tak ogromnym zadłużeniem” (Жадан 2006: 15). Sądzą jednak, że „to żyła złota. Nawet nie trzeba docierać do grupy docelowej, oni sami przyjdą jak po ciepłe bułeczki” (Жадан 2006: 32). Miejsce to jednak nie cieszy się popularnością – w trakcie działalności, lokal odwiedziło dwóch gejów i jedna lesbijka. Niepowodzenie klubu można powiązać z głęboko zakorzenioną w społeczeństwach poradzieckich homohisterią. Upadek ZSRR i legalizacja homoseksualizmu nie spowodowały nagle otwarcia się na odmienność płciową – potencjalni klienci Kanapek wciąż nie dokonali *coming-outu* i nadal tkwią głęboko „ukryci w szafie”. Co więcej, wychowani na sowieckiej homofobii i lęku przed represjami, otwarcie potencjalnie bezpiecznego dla nich klubu odbierają jako kolejną prowokację ze strony władzy.

Dwaj „prawdziwi” homoseksualiści występujący w powieści to Doktor i Busia – elegancy i wykształceni mężczyźni w średnim wieku. Nie są zniewieściali, a na tle heteroseksualnych gości obecnych na otwarciu klubu Kanapki wyróżniają się najwyżej tym, że są schludni i zadbani, w przeciwieństwie do innych mężczyzn w swoim wieku. Bohaterowie mieszkają wspólnie z matką jednego z nich, co w nawiązaniu do Freudowskiej teorii kompleksu Edypa można odebrać jako symbol identyfikacji z kobietą, zamiast z męską, heteroseksualnością. Stosunek Żadanowskich mężczyzn do homoseksualizmu dobrze ilustruje końcowy fragment opowiadania. Gdy San Sanycz odwiedza Doktora i Busię, zadaje temu drugiemu intymne pytanie:

Słuchaj, Busia – powiedział po chwili Sanycz – chciałbym cię tak o coś spytać. Ty i Doktor jesteście gejami, tak? – No... – niepewnie zaczął Busia. – No, okej – geje – Sanycz nie dał mu dokończyć. – I wy normalnie razem żyjecie, tak? No wiadomo, jeśli dobrze rozumiem, to się kochacie. Ale wyjaśnij mi taką jedną sprawę. – Jak by to powiedzieć, fizycznie jest wam razem dobrze? (Жадан 2006: 79).

Odpowiedź jest zdumiewająca:

– Rozumiesz Sasza o co chodzi, to wcale nie jest takie ważne, chodzi mi o stronę fizyczną, rozumiesz mnie? Podstawa to coś innego. Co? – spytał go Sanycz. – Podstawa

jest to, że on jest mi potrzebny, rozumiesz? I ja jestem mu potrzebny, tak mi się zdaje. Spędzamy razem dużo czasu, razem czytamy, chodzimy do kina, rano biegamy – ty wiesz, że my biegamy? – Nie, nie wiem – powiedział Sanycz. – Biegamy – potwierdził Busia. – A fizycznie, to właściwie w ogóle mi się nie podoba, no jak jestem z nim. Ale nie powiem mu tego, nie chciałbym go rozżościć (Жадан 2006: 79–80).

Wyłaniający się z tego cytatu opis związku dwóch mężczyzn przypomina bardziej zbudowaną na przyzwyczajeniu relację braterską lub koleżeńską. Homoseksualny stosunek seksualny przedstawiony jest jako czynność niesprawiająca Busi żadnej przyjemności – seks z Doktorem traktuje jako niefortunny obowiązek, rodzaj poświęcenia. Choć z pozoru geje są tu postaciami pozytywnymi, ich relacja odarta jest z seksualności. Porównując ją do związku damsko-męskiego, Sanycz potwierdza, że jego świat zbudowany jest z patriarchalnych, heteronormatywnych a zarazem homofobicznych norm.

2.3. Dyskredytacja męskości poprzez dyskurs homofobiczny

W ciekawy sposób dyskurs homofobiczny zastosował Serhij Żadan w wydanym w 2010 roku *Woroszyłowgradzie*, powieści o męskim dojrzewaniu i zrywaniu z syndromem wiecznego chłopca. Jak słusznie stwierdził Pierre Bourdieu, „[m]ęskość (...) jest pojęciem wybitnie relacyjnym, skonstruowanym głównie dla innych mężczyzn, ale przeciw kobiecości – przeciw lękowi wzbudzanemu przez kobiecość – przede wszystkim kobiecość odnajdywaną w samym sobie” (Bourdieu 2004: 67). Podczas gdy na kartach powieści protagonista stopniowo osiąga męskość hegemonalną, męskość antagonisty Nikołaicza jest równocześnie dyskredytowana. Zastosowanie dyskursu homofobicznego pozwala pokazać wyższość dojrzewającego Hermana i jego wzorów męskości – Koczy, Ernesta i Szury Traumowanego – nad Nikołaiczem, gdyż, jak pisała Élisabeth Badinter (1993), stereotypowym mężczyzną może stać się tylko ten, kto nie jest dzieckiem, kobietą i homoseksualistą.

W *Woroszyłowgradzie* mężczyzna niewpisujący się w heteronormatywny model męskości pełni funkcję typowego antybohatera skupiającego wszelakie lęki „prawdziwych” mężczyzn. Nikołaicz stanowi przeciwieństwo protagonistów powieści, którzy za wszelką cenę pragną uratować

lotnisko, będące symbolem ich hegemonialnej męskości⁸. Przedstawiony jest jako człowiek słaby, ogarnięty ciągłym lękiem wykluczenia i degradacji do kategorii abiektałnej. Chociaż na początku powieści poznajemy go jako tajemniczego mężczyznę szantażującego Hermana i posiadającego nad nim władzę, stopniowo okazuje się, że tak naprawdę wykonuje on jedynie tzw. czarną robotę mafiosów, pragnących odebrać protagoniście jego stację, a Ernestowi lotnisko. Wątpły, łysy i unikający przemocy, Nikolaicz jawi się jako przeciwieństwo agresywnej i ofensywnej męskości, do której dąży protagonista. Kiedy „prawdziwi mężczyźni” ochraniający wcześniej interes Hermana spotykają na lotnisku Ernesta z Nikolaiczem, który ma za zadanie przejście tego obiektu, śmieją mu się prosto w twarz. Nazywając Nikolaicza „pedałem”, mężczyźni, zgodnie z teorią Didier Eribon, dokonują „performatywnego aktu stygmatyzacji”, słowem obelgi inicjując jego nieheteronormatywną tożsamość (Eribon 1999: 66).

Kluczowy w procesie dyskredytowania męskości antagonisty jest fragment, gdy narrator zestawia historię życia Ernesta i Nikolaicza. Za ciało normatywne możemy uznać tu heteroseksualnego Ernesta, natomiast funkcję ciała anomalii pełni Nikolaicz⁹. Na przemian dowiadujemy się, w jaki sposób pierwszy z nich osiągał męskosc hegemonialną, podczas gdy drugiemu była ona stopniowo odbierana. Z tego fragmentu wynika, że poprzez udział w bijatykach i zdobycie względów kobiety Ernest uzyskał aprobatę i szacunek innych mężczyzn. Natomiast swą słabością i niechęcią do bójek antagonistą stopniowo tracił poważanie innych mężczyzn, a punktem kulminacyjnym dyskredytacji jego męskości był namiętny pocałunek z transseksualną prostytutką. Wybryk ten zaważył nie tylko na jego reputacji, lecz także istotnie wpłynął na samoocenę Nikolaicza – mimo iż był on pijany i myślał, że całuje kobietę, prostytutka tak mu się spodobała, że sam zaczął wątpić w swoją męskosc i heteroseksualność. Myśl ta

⁸ To właśnie Szura – uosobienie hegemonialnej męskości w powieści i kluczowa postać w dojrzewaniu Hermana – pierwszy nazywa go „pedałem” (Жадан 2010: 566).

⁹ Odnoszę się tu do słów Hayden White, iż „chcąc umiejscowić i zidentyfikować ciało mające być przedmiotem «opowiadania», historia – każda historia i każdy jej rodzaj – musi przynajmniej *implicite* przyjmować istnienie jakiegoś anty-ciała – ciała-anomalii pseudo-ciała. Anty-ciało wyznacza granicę czy też horyzont, jakie ciało normatywne nie może przekroczyć w toku rozwoju, ewolucji czy przemiany bez utraty swego statusu i zdegenerowania się do stanu bezcielesności” (White 2000: 356).

powróciła, gdy stał na lotnisku ze śmiejącymi się z niego mężczyznami. Nie potrafiąc osiągnąć reprezentowanej przez nich męskości, będąc całe życie jedynie odrzucający i wyszydzany przez innych mężczyzn, Nikolaicz wyciągnął pistolet i zabił Szurę Traumowanego. Z jednej strony w ten sposób nieheteronormatywny antybohater pragnął symbolicznie uśmiercić męskosc hegemonialną i wszystkich, którzy negowali mu możliwość jej posiadania, z drugiej zaś tym niespodziewanym atakiem agresji uczynił najbardziej męską rzecz w swym życiu – zgodnie z myślą Jamesa W. Messerschmidta, ostatnią, która mogła uczynić go męskim¹⁰. Nikolaiczowi nie udało się jednak zniszczyć idei męskości hegemonialnej – śmierć Szury umożliwiła Hermanowi przejście roli samca alfa i ostateczne dokończenie procesu wyrastania z syndromu *puer aeternus*.

Podsumowanie

W przeciwieństwie do Polski, gdzie w ostatnim ćwierćwieczu literatura gejowsko-lesbijska rozwijała się niezwykle prężnie (Warkocki 2013: 173–223), na Ukrainie tematyka LGBTQ wciąż nie zagościła w szerszym dyskursie literackim¹¹. Choć zaprezentowana twórczość Serhija Żadana w żadnej mierze nie wpisuje się w ramy twórczości gejowskiej (co więcej, uważam, że autor reprezentuje raczej dyskurs wręcz homofobiczny), pokazuje jednak zmiany zachodzące w literaturze naszych wschodnich sąsiadów. Homoseksualność nie stanowi już tematu zakazanego i stopniowo się upolitycznia (zostaje dostrzeżona w dyskursie publicznym), o czym świadczy zarówno homofobia, jak i homohisteria ukazana w prozie prezentowanego przeze mnie Serhija Żadana, pisarza należącego do

¹⁰James W. Messerschmidt, analizując przemoc pod kątem relacji władzy, jak również rasy, pochodzenia, seksualności i klasy, zwraca uwagę na niezwykle istotną kwestię: przemoc umożliwia osiągnięcie stereotypowej męskości, gdy wszystkie inne próby zawiodły (Messerschmidt 1993). Ta interesująca koncepcja nie wyjaśnia jednak aktów przemocy mężczyzn uprzywilejowanych.

¹¹Warto w tym miejscu zauważyć, że mimo braku ukraińskich pozycji poświęconych tematyce LGBTQ, pojawiają się przekłady zachodniej literatury gejowsko-lesbijskiej. Z kontrowersjami spotykają się próby interpretacji klasycznych utworów ukraińskich w duchu teorii *queer*. Warto przywołać negatywny odzew do prac Sofomyji Pawlyczko poświęconych motywom homoerotycznym w twórczości Ahatanhela Krymskiego.

głównego nurtu współczesnej prozy ukraińskiej i (u)znanego przez oficjalny dyskurs. Mimo że charkowski pisarz podejmuje w swoich tekstach temat homoseksualizmu, wciąż traktuje gejów jako odmieńców stanowiących wyłącznie ciekawy element miejskiego pejzażu. Sama homohisteria stanowi jednakże niezbędny element życia codziennego bohaterów analizowanych powieści – dzięki niej potwierdzają swoją męskość (tożsamą z niekobiecością i heteroseksualnością). Ewolucja stosunku do homoseksualistów wiąże się z gruntownymi zmianami społecznymi, które – jak słusznie stwierdza Izabela Desperak – „są procesami powolnymi, które należy badać w dłuższej perspektywie” (Desperak 2013: 359). Proza autora *Mezopotamii* dowodzi, że proces owych zmian, zarówno w ukraińskiej literaturze, jak i w społeczeństwie naszych wschodnich sąsiadów, już się rozpoczął.

Literatura

- Badinter É., 1993, *XY Tożsamość mężczyzny*, przeł. G. Przewłocki, Warszawa.
- Blüher H., 1999, *Teoria męskiej społeczności*, przeł. T. Gabiś, w: *Revolucja konserwatywna w Niemczech 1918–1933*, red. W. Kunicki, Poznań, s. 254–266.
- Bourdieu P., 2004, *Męska dominacja*, przeł. L. Kopciewicz, Warszawa.
- Connell R.W., 1987, *Gender and Power*, Stanford CA.
- Connell R.W., Messerschmidt J.W., 2005, *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*, „Gender & Society” nr 6, vol. 19, s. 829–859.
- Danilova M., 2013, *Court cancels Ukraine’s first gay pride rally*, „Yahoo News”, <<http://news.yahoo.com/court-cancels-ukraines-first-gay-pride-rally-165025269.html>>, 1.07.2015.
- Desperak I., 2013, *Plać zmiany. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender*, Łódź.
- Eribon D., 1999, *Réflexions sur la question gay*, Paris.
- Eristavi M., 2014, *LGBT rights sidelined after Ukrainian revolution*, „New Republic”, <<http://www.newrepublic.com/article/117170/lgbt-rights-sidelined-after-ukrainian-revolution>>, 1.07.2015.
- Gay Star News: Ukraine human rights commissioner calls for LGBT hate crime laws 2013*, „Kyiv Post”, <www.kyivpost.com/content/ukraine-abroad/gay-star-news-ukraine-human-rights-commissioner-calls-for-lgbt-hate-crime-laws-325373.html>, 1.07.2015.
- Gay Ukraine*, 2007, <http://www.gay.org.ua/publication/gay_ukraine_2007-e.pdf>, 1.07.2015.
- Jackson J., 1982, *Real Men*, na: *Night and Day*, CD.

- Jagielski S., 2013, *Maskarady męskości. Pragnienie homospoleczne w polskim kinie fabularnym*, Kraków.
- Kimmel S., 2005, *The Gender of Desire: Essays on Male Sexuality*, New York, s. 25–42.
- Kosofsky Sedgwick E., 1985, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*, New York, s. 87–90.
- Kosofsky Sedgwick E., 2005, *Męskie pragnienie homospoleczne i polityka seksualności*, przeł. A. Ostolski, „Krytyka Polityczna” nr 9–10, s. 176–177.
- Messerschmidt J.W., 1993, *Masculinities and Crime*, Lanham.
- Stern D., 2012, *Ukraine takes aim against 'gay propaganda'*, „BBC News”, <<http://www.bbc.co.uk/news/magazine-19881905>>, 1.07.2015.
- Świetlicki M., 2014, *Męska dominacja jako źródło mizoginii w „Hymnie demokratycznej młodzieży” Serhija Żadana*, w: *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. E. Dura, P. Chudzicka-Dudzik, Łódź, s. 279–294.
- Tuchynska M., 2010, *Fearing scandal for being different, politicians keep themselves, nation in closet*, „Kyiv Post”, <http://www.kyivpost.com/news/opinion/op_ed/detail/86373>, 1.07.2015.
- Tuchynska M., 2013, *Gays attacked during human rights march, six detained*, „Kyiv Post”, <<http://www.kyivpost.com/content/ukraine/gays-attacked-during-human-rights-march-six-detained-317423.html>>, 1.07.2015.
- Ukrainians Decry Shoplifting, Drunk Driving, Angus Reid Global Monitor*, 2007, „Angus-Reid”, <http://www.angus-reid.com/polls/view/ukrainians_decry_shoplifting_drunk_driving>, 1.07.2015.
- Warkocki B., 2013, *Różowy język. Literatura i polityka kultury na początku wieku*, Warszawa.
- White H., 2000, *Ciała i ich fabuły*, przeł. M. Wilczyński, w: idem, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków, s. 351–360.
- Жадан С., 2004, *Денеш Мод*, Харків.
- Жадан С., 2005, *Anarchy in the UKR*, Харків.
- Жадан С., 2006, *Гімн демократичної молоді*, Харків.
- Жадан С., 2010, *Ворошиловград*, Харків.
- Жадан С., 2011, *Біт Мак та інші історії*, Харків.
- Івануха М., 2014, *Вибори, вибори, кандидати-гомофоби: „Громадянська позиція (Анатолій Гриценко)”*, <http://lgbt.org.ua/life/opinion/show_1902>, 1.07.2015.